

УДК 65.01.011.014.1

Юрченко Ю.Г., к.е.н., Юрченко О.Ю.

СУЧАСНИЙ СТАН АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ НИМ НА ПРИКЛАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розглянуто зміни в агропромисловому комплексі України за останні роки. Проаналізовано частку сільського господарства, порівняно з іншими галузями, у виробничих фондах і валовій доданій вартості, а також зміни у землекористуванні за період з початку і до кінця 90-х років.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, економічна політика.

Як економічна категорія агропромисловий комплекс (АПК) являє собою цілісну систему галузей економічної діяльності, які забезпечують виробництво і доведення до споживача продуктів харчування і продукції переробки нехарчової сільськогосподарської сировини. У розвинутих країнах, наприклад США, цей комплекс називають агробізнесом. Його звичайно поділяють на три сфери.

Перша сфера – інфраструктура АПК. До неї входять тракторне і сільськогосподарське машинобудування, ремонт тракторів та сільськогосподарських машин, виробництво мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин, видобування торфу для сільського господарства, мікробіологічну промисловість, капітальне будівництво в АПК, енергетику, постачальників пального, інших засобів виробництва.

Друга сфера – суто виробнича, і складається з сільського господарства (включаючи особисті підсобні господарства населення), лісового господарства і рибного господарства.

Характер третьої сфери – переробно-розподільчий. Сюди входять: легка промисловість в галузі переробки сільськогосподарської сировини, харчова, м'ясна, рибна, молочна, комбикормова промисловість, заготівля сільськогосподарської продукції, транспорт в галузі перевезень сільгоспсировини, торгівля продовольством, громадське харчування.

Отже, з погляду управління АПК не є цілісністю, оскільки різні галузі, як об'єкти, підпорядковуються різним міністерствам і відомствам, а не одному міністерству агропромислового комплексу України. Звідси витікає певна неузгодженість в діях як об'єктів, так і суб'єктів управління. Так, наприклад, МінАПК зацікавлений у розвитку тракторного і сільськогосподарського машинобудування, а для Міністерства промполітики, якому підпорядковані ці заводи, це лише один з багатьох напрямків діяльності.

Не існує і цілісної статистики АПК. Тому більшість даних про нього треба видобувати з різних галузевих звітів, допрацьовувати, коригувати, вираховувати і оцінювати експертним методом.

Співвідношення між виробничими фондами в різних сферах АПК і чисельністю працюючих у них визначає ступінь індустріалізації і продуктивності праці в сільському господарстві і агробізнесі в цілому.

Про це свідчать дані оцінки частки окремих сфер в АПК України і США (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага різних сфер АПК України;
США в кінці 80-х років, %

	За обсягом продукції		За розміром основних вироб. фондів		За числом зайнятих	
	Україна	США	Україна	США	Україна	США
Всі галузі АПК	100	100	100	100	100	100
I і III сфери разом	54	85	35	85	37	90
II сфера	46	15	65	15	63	10

Як бачимо, основна маса засобів виробництва і чисельності працюючих в АПК США, на відміну від України, зосереджена не в сільському господарстві, а в I і III сферах.

Звідси, різна природа кінцевого продукту АПК в цілому – у нас він напівсирий, а в США – майже повністю готовий до вживання, оскільки на 85 % його вартість сформувалась у I і III сферах. Чи треба пояснювати причини різниці у рівнях продуктивності праці у нас і США. У нас – у ньому зайнятий кожний 10-й, а в США – лише кожний 125-й житель. Втім співставлення з США – чисто методичний прийом без претензій на будь-яке порівняння економік наших країн.

Зосередимося на складовій АПК України, де найбільше працюючих і засобів виробництва. Ця складова – сільське господарство. Визначимо його місце в цілому в економіці, оскільки статистики АПК в цілому не існує. У сільському господарстві, включаючи особисті підсобні господарства населення, у 1997 році було зайнято 5 млн. чоловік, що становило трохи більше 1/5 економічно активного населення України. Стільки ж було й у 1990 р. Отже тут позицій галузь не здала. Виробничі основні фонди на початок 1998 р. становили 518762 млн. грн. Оскільки змінилася грошова одиниця, то не можна напевне сказати на скіль-

ки зменшився цей показник з 1990 р., але є дані про частку сільського господарства у фондах і у валовій доданій вартості за відповідні роки (табл. 2).

Таблиця 2

Частка сільського господарства України та інших галузей у виробничих основних фондах і валовій доданій вартості за 1990-1997 рр., %

	У фондах		У валовій доданій вартості	
	1990	1997	1990	1997
Всі галузі	100	100	100	100
Сільське господарство	24	24	25	12
Промисловість	48	50	36	34
Будівництво	4	3	9	6
Транспорт і зв'язок	19	18	8	13
Торгівля і громадське харчування	5	5	5	6

Як видно з таблиці 2, сільське господарство зберегло позиції виробничих фондів, але різко зменшило вихід продукції на їх одиницю вартості – вдвічі. В результаті склалася парадоксальна картина: всі галузі економічної діяльності – прибуткові, а сільське господарство (єдина галузь, яка всіх годуює) – збиткова. І це не епізодичне явище, а якась зловісна закономірність упродовж останніх трьох років (1996, 1997, 1998 рр.).

Ціни на продукцію сільського господарства і на матеріально-технічні вироби першої сфери АПК непорівнянні. І одні, й другі зростають, але другі – втричі швидше за перші. Це одна з причин збитковості села. Дехто пропонує встановити паритет цін законодавчо. До речі, цього не вдалося здійснити і за часів існування централізованого ціноутворення у колишньому СРСР. Тоді, щоб підтримати село, кожної п'ятирічки підвищували закупівельні ціни на сільгосппродукцію на основі друкування паперових грошей і підвищення за цей рахунок номінальної заробітної плати.

Зарплата зростала, але приріст зарплати був по-рожнім. Саме в ті часи і "згоріли" грошові заощаження населення, про що свідчать дані таблиці 3.

Таблиця 3

Товарні запаси і ощадні вклади населення СРСР, млрд. крб.

	1960	1970	1980	1985
Товарні запаси у роздрібній мережі на кінець року	18,2	35,3	53,8	76,2
Сума вкладів населення в ощадні каси на кінець року	10,9	46,6	156,5	220,8
Вклади в % до товарних запасів	60	132	291	290

Таблиця показує те, що гроші в ощадкасах знецінилися дуже давно, задовго до загального краху, а не в результаті його. Крах став результатом знецінення грошей, а не навпаки.

Тепер, коли ціни на більшість товарів відпущено, паритету тим більше досягти важко, якщо не неможливо. Справа полягає в тому, що в основі диспаритету цін лежить різна природа, характер і якість праці, уречевленої в товарі сільськогосподарському і несільськогосподарському.

Паритету немає і в розвинутих країнах, але там існує система субсидій, субвенцій і дотацій сільському господарству з бюджету країни за рахунок прибуткових галузей економіки, з яких і формується державний бюджет.

Такий підхід дозволяє, зокрема, забезпечувати більш справедливий рівень заробітної плати. В Україні про справедливість в цьому питанні годі й говорити. У 1997 році у нас в різних галузях зарплата була такою:

Галузь	У середньому за місяць, грн.	Місце за розміром
Фінансування, кредитування, страхування	302	1
Апарат органів держ. і госп. управління	204	2
Зв'язок	203	3
Комунальне господарство	182	4
Наука і наукове обслуговування	175	6
Сільське господарство	105	13
Середня в Україні	156	-

Зауважимо, що за рівнем заробітної плати престижність сільськогосподарської праці знизилась удвічі – у 1990 р. ця галузь займала 6 місце, а тепер – лише 13. Ця обставина, серед багатьох інших, зумовила різке зменшення чисельності працюючих, які зайняті у сільськогосподарському виробництві в колективних і державних сільгосппідприємствах. Так, у нашій області на початок 1991 року їх було 166,8 тис. чоловік, а на початок 1998 р. – вже лише 116,5 тисяч чоловік (на третину менше). Якщо так справи підуть і далі, то через 15 років на сільськогосподарських підприємствах людей не буде зовсім.

У землекористуванні за 7 років сталися також істотні зміни, які свідчать про нормальний людський інстинкт: втративши фактори інтенсифікації, намагалися компенсувати їх кількісно, тобто шляхом екстенсивним. Погляньмо на таблиці 4 і 5. Стало значно більше сільськогосподарських підприємств. Тут вирішальними були два фактори: роздержавлення і розукрупнення. Що стосується населення, то тут бурхливий процес фермеризації призвів до того, що тепер

в Україні майже 40 тисяч фермерів володіють більш ніж мільйоном гектарів землі. Значно зросли середні розміри площі землекористування у фермерів і у населення. Втричі зменшилися середні розміри державних підприємств і на одну п'яту – середнє колективне сільськогосподарське підприємство.

Таблиця 4

Кількість землевласників і землекористувачів в Україні на кінець року, одиниць

	1990	1997	1997 у % до 1990
Сільгоспдприємства			
всього	13345	15984	120
в т.ч. колективні	8820	12019	136
державні	4525	3965	88
Особисті підсобні господарства населення	9206055	11547374	125
Фермерські господарства	332	39880	у 120 разів більше

Таблиця 5

Розміри землекористування в Україні

Сільгоспугіддя в сільгоспдприємствах, тис. га	1990	1997	1997 у % до 1990
всього	38701,4	33826,7	87
в т.ч. колективних	28774,0	31126,0	108
державних	9927,4	2700,7	27
В особистих підсобних господарствах населення	2669,0	5788,7	вдвічі більше
У фермерських господарствах	4,0	1036,9	більше у 260 разів
Всього сільгоспугідь по всіх категоріях землекористувачів	41374,0	40652,3	98
Середній розмір 1 землекористування в різних господарствах, га			
колективних	3262,0	2590,0	79
державних	2193,0	681,0	31
у населення	0,3	0,5	166
фермерських	12,0	26,0	вдвічі більше

По-різному відреагували різні категорії підприємств на кризу. Так, державні і колективні господарства у 1997 році виробили лише 36 % продукції від

рівня 1990 р., а господарства населення – 107, тобто збільшили її обсяги.

Це свідчить про принципову зміну в суспільному розподілі праці між різними формами власності в сільському господарстві України. Розглянемо таблицю 6.

Таблиця 6

Питома вага окремих категорій землекористувачів у площі сільськогосподарських угідь і валовій продукції сільського господарства, %

	1990		1997	
	У площі сільгосп-угідь	У продукції	У площі сільгосп-угідь	У продукції
Колективні і державні підприємства	93,5	70,6	83,2	45,4
Господарства населення	6,5	29,4	16,8	54,6
Виробництво валової продукції сільгоспугідь у порівняних цінах 1996 р. на 100 га сільгоспугідь, тис. грн.				
Колективні і держ. сільгоспдприємства	90,1		36,8	
Господарства населення	534,5		229,6	
Госп-ва населення в % до сільгосп-підприємств	593,0		624,0	

Як бачимо, в 1990 р. значну частку в землекористуванні і виробництві продукції сільського господарства становили колективні і державні підприємства. На сьогодні ж, більше половини продукції виробляють господарства населення, маючи у своєму розпорядженні лише шосту частину землекористування.

Це ще раз підтверджує давно відому істину про те, що працювати на себе, на своїй землі, завжди більш результативно, ніж працювати на когось іншого. В господарствах населення України віддача землі вшестеро вище від колективних та державних підприємств.

Така ж ситуація і в сільськогосподарському виробництві Сумської області (табл. 7).

Таблиця 7

Питома вага продукції господарств населення Сумщини в загальному обсязі сільськогосподарської продукції за 1990-1997 рр., %

	1990	1997
Рослинництво	24,8	49,5
Тваринництво	34,0	57,9

Майже половину продукції рослинництва і більшу частину тваринництва у 1997 р. виробили не сільськогосподарські підприємства, а безпосередньо населення у своїх підсобних господарствах, загальна площа яких становить лише 1/6 загальної площі сільськогосподарських угідь області.

Розглянемо питання про розвиток фермерства в Україні і нашій області зокрема (табл. 8).

Таблиця 8

Селянські (фермерські) господарства Сумської області на початок року

	1991	1995	1996	1997	1998
Кількість господарств	1	927	966	889	882
Площа сільгоспугідь, га:					
всього	43	24056	26192	26329	27545
на 1 господарство	43,0	26,6	27,7	29,6	31,2

Як видно з таблиці, за перші п'ять років (1991-1995 рр.) щороку створювалось 161 нове фермерське господарство. А за останні два роки процес набув зворотного характеру. Отже, кількісний пік фермерського руху область уже пережила у 1995 році, після якого кількість фермерських господарств стала поступово зменшуватись. Число новоутворених не компенсувало вибуття фермерів з гри. На нашу думку, за цих умов всі, хто хотів бути фермером, вважав це за можливе й ефективне для себе і своєї сім'ї, ним став. Поволі ще продовжується процес розширення площі землекористування, але він уже надто повільний. Так, площа одного господарства за 1997 рік у порівнянні з 1996 роком збільшилась на 5,4 %, а вихід продукції – на 15,3 %.

До того ж, вся сільськогосподарська продукція у 1997 р. за рахунок відставання сільгоспідприємств зменшилась як на Сумщині, так і в Україні в цілому.

Постає питання про те, як же буде розвиватися загальна ситуація в сільському господарстві на рубежі століть. Тут може бути два варіанти – більш песимістичний і менш песимістичний.

Перший – це варіант, коли на вимогу аграрного лобі в парламенті згортають всяке реформування у сільському господарстві, фіксують статус-кво і фінансують його через державний бюджет, з огляду на те, що збиток у КСП і держгоспах у 1996 р. становив 1,3, у 1997 р. – вже 3,4 млрд. грн, а у 1998 р. – аж 4,5 млрд. грн. Зрозуміло, що він і далі зростатиме, як це було в громадському секторі і раніше. Тут виникає питання: де взяти гроші для такого фінансування?

У 1997 р. прямі іноземні інвестиції в економіку України становили 2053,8 млн. доларів США. Цікавий їх розподіл між галузями, що так чи інакше стосуються агропромислового комплексу. Перша сфера, як видно з даних, наведених у таблиці 9, отримала близько п'ятої частини інвестицій, третя – дещо більше половини, а друга, власне сільське господар-

ство – 2,2 %, маючи, до речі, четверту частину виробничих фондів України, а щоб компенсувати сільгоспідприємствам збитки, зокрема, за 1997 р. потрібно мінімум 850 млн. доларів США.

Таблиця 9

Прямі іноземні інвестиції в економіку України в 1997 р. (галузі, пов'язані з АПК)

	Капітал на кінець року, млн. дол.	Частка у загальному обсязі, %
I сфера АПК		
Хімічна промисловість	141,2	6,9
Машинобудування і металообробка	168,7	8,2
Промисловість будматеріалів	58,3	2,8
Будівництво	90,6	4,4
II сфера АПК		
Сільське господарство	45,9	2,2
III сфера АПК		
Легка промисловість	32,5	1,6
Харчова промисловість	422,1	20,6
Борошномельно-круп'яна і комбікормова промисловість	17,9	0,9
Транспорт	59,7	2,9
Внутрішня торгівля	337,6	16,4

Менш песимістичний, скажімо, обережно оптимістичний, прогноз полягає в тому, щоб реформи власності на землю продовжити у напрямку заохочення все більшої кількості людей вести селянське (фермерське) господарство. Як було зазначено вище (табл. 5), близько 1 млн. га землі належить фермерам і 5,8 млн. га – особистим підсобним господарствам населення. Здається, межі розширення господарювання таким способом в Україні вже вичерпано – землю отримали 11,5 млн. сімей, а їх всього 15,8 млн. Населення наше бідне, малої механізації майже немає, біля великих міст земля вже розподілена, отже це – не резерв. Отже, реальний резерв – фермерство.

Навіть якщо нічим не допомагати фермерам, що й роблять тепер, а просто не заважати їм, то ситуація могла б розвиватися у напрямку розширення землекористування у фермерських господарствах і, оскільки, тут земля використовується більш ефективно, то у нас є шанс упродовж 10-15 років повернути обсяги виробництва до рівня 1990 р.

Цьому, до речі, повинні також сприяти два Укази Президента України, видані нещодавно. Перший замість кількох вводить лише один фіксований земельний податок, а другий – звільняє сільськогосподарських товаровиробників від сплати податку на додану

вартість з продукції власної переробки. Отож, будемо сподіватися на краще.

Але сподівання можуть бути марними без відповідних дій. Адже на сьогодні органи державного управління АПК фермерами займаються недостатньо, а виробництвом у підсобних господарствах населення, які дають майже 55 % продукції, зовсім не займаються.

Про це свідчить, зокрема, відсутність у структурах управління відповідних працівників. Ось, наприклад, у начальника управління АПК Сумської обласної державної адміністрації є шість заступників: перший, з економіки, з виробництва тваринницької продукції, рослинної, технічної політики, переробки продукції. Всім їм дали ще й питання маркетингу. Жодний, як і жодний з двадцяти відділів населенням не займається, як, до речі, і жоден з 92 працівників управління. Більше того, на початок 1998 року існувала посада

провідного спеціаліста з питань розвитку фермерських господарств. Але у квітні цього року ця посада зі штатного розкладу управління АПК була вилучена, а натомість введено посаду провідного спеціаліста з диспетчерського обслуговування. Диспетчер – це особа, яка займається оперативним управлінням, звідси виникає питання про доцільність такого підходу на рівні обласного управління АПК.

На наш погляд, у структурі управління АПК області обов'язково має бути заступник начальника з питань організації фермерського господарства і сприяння особистим підсобним господарствам населення зі штатом відповідних працівників. При цьому мова не йде про збільшення кількості працівників, а лише про перерозподіл обов'язків.

Такий підхід дозволить посилити вплив держави на один з важливих напрямів економічної політики у сфері АПК.

Список літератури

1. Народное хозяйство СССР. Статистический ежегодник. – М.: Финансы и статистика.
2. Народное хозяйство Украинской ССР. Статистический ежегодник. – К.: Техніка.
3. Народне господарство України. Статистичний щорічник. – К.: Техніка.
4. Сільське господарство України. Статистичний збірник. – 1997 рік. – К., 1998.

Summary

This article dedicated to the problems of the development of agriculture during a half of century. Analyze shows that the main motive of the death of Soviet system – state and collective agriculture. Authors present an interesting statistics.

УДК 336.71(477)

Гребеник Н.І., Національний банк України

ВИКОРИСТАННЯ МОНЕТАРНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПО УПРАВЛІННЮ ГРОШОВО-КРЕДИТНИМ РИНКОМ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ В 1991-1999 РОКАХ

В статті акцентується увага на необхідності використання монетарних інструментів по управлінню грошово-кредитним ринком, за допомогою яких здійснюється його оперативне регулювання.

Ключові слова: грошово-кредитний ринок, монетарні інструменти, Національний банк, комерційний банк, обов'язковий резерв.

Управління грошово-кредитним ринком в Україні через застосування монетарних інструментів можна поділити на декілька етапів – від відсутності монетарних інструментів по його управлінню до наявності всього спектру монетарних інструментів, за допомогою яких здійснюється оперативне регулювання грошово-кредитним ринком.

Розглянемо еволюцію застосування монетарних інструментів протягом 1991-1999 років.

1991 рік. Національний банк як центральний банк держави по управлінню грошово-кредитним ринком не виконував такої функції. В травні 1991 року Національний банк України встановив відповідним рішенням норму обов'язкових резервів для комерційних банків в розмірі 10 % від суми залучених коштів, залишивши діючий порядок формування

обов'язкових резервів і контролю за їх дотриманням згідно з методологією, яка була встановлена колишнім Держбанком СРСР. Тобто формування обов'язкових резервів комерційними банками здійснювалось на окремому рахунку в Національному банку станом на перше число кожного місяця і лише від суми залучених коштів в карбованцях. В цей період обов'язкові резерви не забезпечували виконання функції монетарного інструменту грошово-кредитного ринку, так як не було необхідності його регулювати. 1991 рік – це рік початку становлення Національного банку.

1992 рік. Використання обов'язкових резервів залишається на рівні 1991 року. Але в цьому році Національний банк розпочинає будувати взаємовідносини з комерційними банками по наданню їм кредитів.